

Een alternatieve maatschappelijke kosten-batenanalyse van het organiseren van de Olympische Spelen in Nederland in 2028

Michiel de Nooij

In 2016 besluit de Nederlandse regering over het uitbrengen van een bid voor de Olympische Spelen van 2028, en is het debat hierover nu reeds gestart met een ‘verkenning maatschappelijke kosten-batenanalyse (VMKBA)’. Met informatie uit de VMKBA en met een intensiever gebruik van de wetenschappelijke literatuur laat dit artikel zien dat de waarschijnlijke netto contante waarde –€ 4,0 miljard is. De bandbreedte om deze schatting is ruim: van –€ 10,3 tot € 2,0 miljard. De kosten voor de overheid liggen daar boven: het overheidssaldo is waarschijnlijk –€ 10,0 miljard en varieert tussen –€ 16,1 en –€ 5,4 miljard. Economisch gezien is het organiseren van de Olympische Spelen niet gunstig.

1 Inleiding

De alliantie Olympisch Vuur loopt zich warm om een bid uit te brengen voor de Olympische Spelen in 2028. Hiervoor is uiteindelijk de steun van de regering nodig. Die beslist hier in 2016 over. Een daadwerkelijk bid wordt dan in 2019 uitgebracht, waarna het Internationaal Olympisch Comité (IOC) beslist over de toewijzing. In de aanloop daar naartoe heeft de regering een ‘verkennende maatschappelijke kosten-batenanalyse’ (VMKBA) op laten stellen door Rebel en Arup (Blok et al. 2011). Deze VMKBA schat op hoofdlijnen alle kosten en baten van het organiseren van Olympische Spelen voor de Nederlandse samenleving. De analyse heeft een verkennend karakter omdat de plannen nog helemaal niet vastliggen. Het is de bedoeling deze VMKBA tot 2016 regelmatig te actualiseren. Het analysekader heeft dus over vier jaar grote impact. De huidige uitkomst helpt het analysekader te beoordelen. De uitkomst beïnvloedt uiteindelijk de beslissing om al dan niet een bid uit te brengen.

De meeste economen zijn sceptisch of ronduit negatief over de economische effecten van megasportevenementen. De baten zijn kleiner dan voorstanders voorstellen, terwijl de kosten juist hoger uitvallen. De literatuur hierover is uitgebreid, zie bijvoorbeeld Matheson (2002; 2006), Coates (2010; 2007), Crompton (1995; 2004), Rose en Spiegel (2011), De Nooij et al. (2010b), Kuper en Szymanski

(2009, p. 280), Kavetsos en Szymanski (2010), Preuss (2004, p. 290), Baade en Matheson (2002), Heisey (2009, pp. 178-179).¹

Ook al zijn academische economen vaak negatief, er zijn ook positieve studies beschikbaar. In deze vaak niet onafhankelijke studies worden fouten gemaakt, zie bijvoorbeeld Crompton (2005; 1995), Matheson (2002; 2006). Ruwweg zijn er drie verklaringen voor het feit dat landen gezien de slechte economische score van megasportevenementen deze toch graag organiseren: (i) herverdeling en lobbyen door belanghebbenden waardoor er geen welvaartsoptimaal besluit wordt genomen, (ii) het organiseren van de Olympische Spelen stimuleert de export, wat in kosten-batenanalyses vaak niet terugkomt, en (iii) landen organiseren niet vanwege de gunstige economische impact, maar omdat het organiserend land zijn burgers gelukkig maakt. Deze twee factoren – export en geluk – worden in de schatting in dit artikel meegenomen (Sectie 6 en 7).

Vergelijken we de analyse van Blok et al. met de standaard literatuur, dan vallen twee dingen op. Ten eerste concluderen Blok et al. in lijn met de literatuur dat de kosten groter zijn dan de baten. Ze schatten de netto contante waarde in 2020, afhankelijk van de variant, tussen –€ 1,1 en –€ 1,8 miljard in het waarschijnlijke scenario. Blok et al. geven aan dat de effecten die nog niet gewaardeerd zijn vooral baten zijn, waardoor het mogelijk is de Spelen zo te organiseren dat ze een positief maatschappelijk economisch saldo hebben. Hiervoor noemen ze vier niet gemonetariseerde effecten. Sectie 7 bespreek ik deze vier effecten, en geef ik aan waarom het onwaarschijnlijk is dat deze voor een positieve uitkomst zullen zorgen. Een vijfde effect, geluk, wordt door Blok et al. niet genoemd en lijkt belangrijker te zijn. In dit artikel (Sectie 6) wordt dat gekwantificeerd en meegenomen. Ten tweede valt op dat Blok et al. zich vaak baseren op ex ante studies. Dit geeft een grote kans op overschatting van de baten en onderschatting van de kosten (Matheson 2006). Daarom bespreek ik hieronder een alternatieve berekening. Sectie 2 gaat in op het projectalternatief. Sectie 3 tot en met 7 schatten de belangrijkste effecten. Sectie 8 bevat de resultaten en de verdeling van de effecten en Sectie 9 de conclusie.

2 Projectalternatief

Blok et al. rekenen zeven alternatieven voor om de Olympische Spelen te organiseren: drie bij Amsterdam, twee bij Rotterdam, één op de as Den Haag-Rotterdam en een ‘Randstadspelen’. Gezien de lange planningshorizon zijn het nog geen uitgewerkte plannen, maar denkrichtingen die moeten helpen tijdig infrastructurele keuzes te maken en om het bid zo te ontwerpen dat de waarde voor Nederland maximaal is.

¹ Er zijn uiteraard economen met een meer positieve kijk op sportsubsidies (zie bijvoorbeeld Heisey, 2009, p. 20). Echter de negatieve consensus is groot.

Alle alternatieven die Blok et al. doorrekenen zijn, of lijken, redelijk goedkoop. Er is gekeken hoe de Spelen op een kosteneffectieve manier in Nederland georganiseerd kunnen worden. De vraag wat aantrekkelijk is voor het IOC en de buitenwereld beantwoordt de VMKBA niet. Het IOC wil prachtige Spelen met veel uitstraling. Deels volgt uitstraling uit het verhaal, en deels volgt het uit een gedegen en mooi bid. Nederland zal tegen andere kandidaten op moeten bieden waarbij iedere stad probeert het eigen plan steeds mooier en voor het IOC gunstiger te maken in de hoop de Spelen toegewezen te krijgen.

Uitstraling, reputatie en tegen andere steden opbieden is nu niet of nauwelijks in de schattingen verwerkt. Een alternatief dat rekening houdt met internationale uitstraling en de internationale concurrentiestrijd zal duurder zijn, maar is waarschijnlijker.

Voor de VMKBA reken ik drie scenario's uit: een waarschijnlijk, een gunstig en een ongunstig scenario. Ik reken geen goedkoop alternatief door. Het is onwaarschijnlijk dat een goedkope bieding ingediend wordt, en als dat al gebeurt is de kans dat Nederland het bid toegewezen krijgt verwaarloosbaar. Een goedkoop alternatief kost vooral veel in plannenmakerij en in voorbereiding. Maar baten in de vorm van Olympische Spelen zullen daar zeer waarschijnlijk niet tegenover staan.

3 Investeringskosten en baten daarvan na afloop (exclusief infrastructuurinvesteringen)

De kosten van het organiseren van Olympische Spelen kunnen op twee manieren worden geschat: (i) op basis van wat het eerder heeft gekost en (ii) op basis van een (gedetailleerde) berekening van wat in Nederland nodig is. De VMKBA volgt de tweede aanpak. Door gebrek aan detail in het rapport van Blok et al. zijn deze berekeningen niet te controleren. Dit soort schattingen vooraf worden vaak gemaakt, maar blijken de werkelijke kosten altijd te onderschatten (Zimbalist 2010). Het klassieke voorbeeld zijn de Olympische Spelen in Montreal (1976) waar de kosten vooraf werden geschat op \$124 miljoen, terwijl de stad na afloop een schuld had van \$2,8 miljard (voor inflatie gecorrigeerd ongeveer \$10 miljard) en drie decennia nodig had om deze af te betalen (Zimbalist 2010). In dit artikel zijn de kosten geschat op basis van kosten elders, vooral in Athene en Londen (die laatste zijn nog niet geweest, maar het merendeel is reeds bekend).

Van diverse Olympische Spelen zijn meerdere kostenschattingen beschikbaar. Veel getallen verschillen, maar het beeld van grote kostenonderschatting komt uit alle studies naar voren. Het oorspronkelijke Griekse budget voor de Olympische Spelen was \$ 1,6 miljard. De uiteindelijke kosten, inclusief infrastructuur waren het tienvoudige, \$ 16 miljard (Zimbalist 2010). De Griekse overheid verklaarde na afloop dat de kosten vooraf waren geschat op € 4,5 miljard, terwijl de feitelijke kosten € 8,95 miljard waren (Embassy of Greece 2004). Gecorrigeerd voor inflatie is dat € 10,3 miljard in 2011.

Voor de Londense Olympische Spelen heeft Arup (een van de opstellers van de Nederlandse VMKBA) in 2002 een kosten-batenanalyse gemaakt, waarin ze de kosten schatten op £ 1,8 miljard (omgerekend naar nu ongeveer £ 3,6 miljard).² Toen het bid uitgebracht werd was het officiële budget al £ 4,04 miljard, hetgeen in maart 2007 is verhoogd tot £ 9,33 miljard (House of Commons 2008). Dit lijkt voldoende. Maar in dit bedrag ontbreekt nog een aantal posten: de uitgave van £ 650 miljoen om het gebied voor het *Olympic Park* aan te kopen, de bijdragen van bedrijven aan het Olympisch Dorp, de uitgaven van het Organiserend Comité, de kosten van overheidspersoneel en de kosten van het verbeteren van de transportverbindingen in Londen (House of Commons 2008, p. 7). Het officiële budget plus de grondkosten is omgerekend al € 12,1 miljard.³

Dit roept vragen op: (i) wat veroorzaakt dit soort kostenoverschrijdingen en zijn ze hier ook te verwachten ten opzichte van de schatting in de VMKBA? (ii) staan er baten tegenover deze uitgaven na de Spelen? en (iii) wat is een realistische inschatting van kosten en baten?

(i) Wat veroorzaakt dit soort kostenoverschrijdingen? Er zijn meerdere verklaringen voor de kostenoverschrijdingen. Zo stijgen de kosten tussen het uitbrengen van het bid en de daadwerkelijke realisatie omdat, zeker in ontwikkelde landen, land en arbeid schaars zijn. Een groot evenement maakt deze nog schaarser en dus duurder (Zimbalist 2010). Een andere verklaring is dat de kosten moeilijk te voorspellen zijn en dat budgetteringsregels niet gevolgd worden. Zo was in Engeland de risicovoorziening kleiner dan de overheidsregels voorschreven (House of Commons 2008, pp. 8,9). Het verantwoordelijke departement verklaarde dat voor het uitbrengen van het bid de omvang, de schaal en de complexiteit van wat voor de Olympische Spelen gedaan moest worden niet volledig was begrepen (House of Commons 2008, pp. 8,9). Verder wordt het oorspronkelijke plan vaak verrijkt en verfraaid voor het uitbrengen van het bid om de winkansen te vergroten (Zimbalist 2010). Een laatste verklaring is dat de echte kosten worden onderschat door de voorstanders om steun voor het plan te krijgen, zeker ook omdat er overheidssubsidies nodig zijn om het bid te financieren (Zimbalist 2010; Matheson 2006, p.3).

(ii) Staan er baten tegenover deze uitgaven na de Spelen? De baten van investeringen in faciliteiten en infrastructuur voor een megasportevenement zijn na het evenement kleiner of gelijk aan de kosten, anders waren ze zonder evenement ook gebouwd. Preuss (2004, p.26) vindt dat niet alle investeringen in locaties, infrastructuur, accommodaties en telecommunicatie aan de Olympische Spelen toegerekend moeten worden, omdat ze vaak een levensduur van 50 jaar hebben en in die tijd nut hebben. Echter, het is de vraag hoe nuttig deze investeringen na afloop van een groot evenement precies zijn. De eisen die een groot toernooi aan infrastructuur en faciliteiten stelt, zijn anders dan die gangbaar zijn (Matheson 2006, pp. 19-

² Berekend met hun discontovoet van 6% en een gemiddelde inflatie van 2,2%.

³ Gebaseerd op OECD *Purchasing Power Parities* voor GDP voor 2011 is £ 1 gelijk aan € 1,21.

20; Kuper 2010; Kuper en Szymanski 2009, p. 281). Daarmee zijn de baten later dus kleiner dan de kosten van de investering voor een toernooi. Ook worden delen van de speciale faciliteiten later weer afgebroken, zoals in Sydney na de Olympische spelen (Atkinson 2008, p. 420), of ze staan leeg en kosten geld om te onderhouden tot ze nuttig gebruikt worden. De Griekse overheid betaalt € 100 miljoen per jaar aan onderhoud voor faciliteiten waarvan ze nog niet heeft besloten wat er na de Olympische Spelen mee moet gebeuren (Watson 2008, p. 305).

(iii) Wat is een realistische schatting van kosten en baten? Het patroon van kostenstijgingen en het feit dat de Olympische Spelen elders veel duurder zijn dan hier begroot, maakt het waarschijnlijk dat de kosten hier fors hoger zullen zijn dan de VMKBA-schattingen. Helemaal omdat de VMKBA niet uitlegt waarom Nederland de Olympische Spelen zoveel goedkoper kan organiseren dan Londen of Athene. Tegelijkertijd zijn de kosten in de VMKBA cosmetisch laag. Zo zijn de infrastructurele investeringen gesaldeerd meegenomen. Hierbij is aangenomen dat de baten 90 procent zijn van de kosten (Blok et al. 2011, p. 60). Waarom dat zo is wordt niet besproken noch meegenomen in de gevoeligheidsanalyse in de VMKBA. Het effect ervan is groot. Iedere verlaging van 10 procentpunt verlaagt de uitkomst van de VMKBA met € 300 tot € 500 miljoen, afhankelijk van het alternatief. Ook de kosten en baten van het organiserend comité zijn gesaldeerd meegenomen

Ook neemt de VMKBA aanschafwaarde van de grond niet mee als kostenpost. Hierdoor verschillen de kosten zoals ingenieursbureau DHV deze in een achtergrondstudie bij de VMKBA berekende en de kosten die Blok et al. meenemen soms ettelijke honderden miljoenen.

De beste schatting die nu voor de kosten te maken is, is een gemiddelde van de kosten in Londen en Athene.⁴ De Griekse kosten zijn nog inclusief de kosten voor het organiserend comité. De VMKBA schat deze op € 1,7 miljard voor Nederland. De Griekse kosten bevatten ook de beveiligingskosten van € 1,24 miljard die in Sectie 4 apart worden meegenomen. De kosten voor de Griekse Olympische Spelen zijn dan ongeveer € 10,3 – € 1,7 – € 1,24 = € 7,36 miljard. De Londense kosten zijn € 12,1 miljard exclusief de kosten voor het organiserend comité. Het gemiddelde € 9,73 miljard is in het waarschijnlijke scenario aangehouden. In het gunstige scenario zijn de Nederlandse kosten geschat op 75 procent van de Griekse kosten, en in het ongunstige scenario op 125 procent van de Engelse kosten.

Hoe groot de baten na de spelen zijn is lastig te voorspellen, de literatuur biedt hier namelijk weinig handvatten. Hier is daarom een ruime bandbreedte gekozen. In het waarschijnlijke scenario zijn de baten 50 procent van de kosten, in het ongunstige en het gunstige scenario 25 en 75 procent.

⁴ Met als aanname dat de Griekse statistieken de kosten van de Spelen niet onderschatten.

4 Veiligheidskosten

Bij Olympische Spelen zijn grote veiligheidsinspanningen nodig vanwege het risico op terroristische aanslagen en om de grote mensenmassa op een kleine oppervlakte in goede banen te leiden. De VMKBA schat deze kosten op € 735 miljoen: het gemiddelde van wat in het bid van Rio de Janeiro (€ 626 miljoen) en in het bid van Londen (€ 925 miljoen) staat.

De planbureaus (Van Stolwijk et al. 2011) vinden in hun *second opinion* € 735 miljoen erg veel. Ze berekenen dat dit neerkomt op 137.000 extra veiligheidsbeambten tijdens de Olympische Spelen. Hierbij gaan ze uit van € 200 per dag per beveiligingsmedewerker aan extra compensatie. Echter, in praktijk gaat ook de normale productie van deze beveiligingsmedewerkers verloren (i.e. opportuniteitskosten). Gemiddeld kost de inzet van een agent ongeveer € 100 per uur (Van den Berg et al. 2010, p. 31). Met een verder identieke berekening is de extra inzet dan 34.250 medewerkers.

Daarmee zijn zowel de kosten als de inzet lager dan in Griekenland. Na de Olympische Spelen in 2004 verklaarden de Grieken dat hun beveiligingskosten bijna € 1,08 miljard waren, inclusief alle soorten aanvullende compensatie. Of alle opportuniteitskosten hierin meegeteld zijn is onduidelijk. Gecorrigeerd voor de Eurozone inflatie (14,7%) is dat nu € 1,24 miljard. Dit ligt boven de VMKBA-schatting in de *worst case* (€ 1,1 miljard). Zimbalist (2010) meldt dat de Grieken voor de beveiliging 40.000 man ingezet hebben (Beijing in 2008 zelfs 80.000). Preuss (2004 p. 225) laat zien dat de veiligheidsinzet in Griekenland kleiner was dan in de vier Olympische Spelen ervoor (Seoul, Barcelona, Atlanta en Sydney) en de Olympische Spelen erna (Beijing). Of de kosten in Nederland op Grieks niveau zullen liggen, hangt onder andere af van de veiligheidsdreiging en van de relatieve lonen van het Nederlandse beveiligingspersoneel.

Deze schatting van de kosten van beveiliging is problematisch hoog. Tijdens het opstellen van de MKBA WK voetbal in 2010 in opdracht van het ministerie van EL&I werden de beveiligingskosten geschat op € 200 tot € 300 miljoen voor Nederland. Het ministerie van Binnenlandse Zaken heeft toen onderzocht of dit wel haalbaar was qua capaciteit. Het antwoord was bevestigend. Voor een Olympische Spelen ligt deze inzet drie tot vier maal zo hoog. De inzet zal groot zijn ten opzichte van het aantal agenten: de twee mogelijke speelsteden Amsterdam en Rotterdam hebben een politiekorps van 6.479 FTE respectievelijk 5.764 FTE (beide inclusief niet-operationele sterkte). In totaal heeft de Nederlandse politie 58.891 FTE, waarvan 49.745 operationeel (Ministerie van Veiligheid en Justitie 2011). Ook al is niet iedere veiligheidsmedewerker een agent, de politie-inzet zal hoog moet zijn. Of dit kan, en wat de rest van het jaar de veiligheidsimplicaties zijn, is geen economische vraag maar een vraag die de beveiligingsdeskundigen moeten beantwoorden voordat duidelijk is of het uitbrengen van een bid wel realistisch is.

In het waarschijnlijke scenario zijn hier de voor inflatie gecorrigeerde Griekse kosten aangehouden (€ 1,24 miljard). Het gunstige scenario neemt de VMKBA-

schatting over, en het ongunstige scenario schat de kosten op 125 procent van de Griekse kosten.

5 Bestedingen uit het buitenland: opbrengst van het organiserend comité en toerisme

De belangrijkste baten van een megasportevenement zijn enerzijds de verdiensten doordat buitenlanders meer Nederlandse producten kopen, en anderzijds het plezier dat burgers eraan beleven. Deze sectie gaat over het eerste effect. Bestedingen in het kader van een megasportevenement kunnen op drie manieren de welvaart beïnvloeden. Ten eerste kan het gaan om Nederlandse bestedingen aan het evenement. Omdat geld maar eenmaal uitgegeven kan worden, verdringt dit andere uitgaven in Nederland en is er geen bestedingsimpuls die welvaart creëert. Ten tweede, een buitenlandse besteding verdringt geen andere uitgaven in Nederland en kan daardoor voor een bestedingsimpuls zorgen. Wel kan de productie voor de buitenlandse vraag zoveel productiefactoren, zoals arbeid, aantrekken dat het via deze manier de binnenlandse productie vermindert. De mate waarin dit optreedt hangt onder andere af van de duur van de bestedingsimpuls en de stand van de economie. De stap van deze buitenlandse bestedingen naar de welvaart wordt aangeduid met een multiplier. Ten derde, een deel van de besteding uit het buitenland kan gebeuren zonder dat daar productie tegenover staat. Er wordt winst gemaakt en dit verdringt geen binnenlandse productie en is dus geheel welvaartswinst. Hieronder schat ik het tweede en derde effect.

Baten van de bestedingen van het organiserend comité. De VMKBA berekent de extra bestedingen van het organiserend comité door alle mogelijke uitgaven en inkomsten te inventariseren. Hun meest waarschijnlijke schatting is een netto baat van € 370 miljoen, terwijl de bandbreedte varieert van –€ 807 tot € 1.914 miljoen (zie de eerste drie rijen van Tabel 1). De variatie zit vooral aan de opbrengstenkant. Tabel 1 is aangevuld met kosten en opbrengsten van de organiserende comités uit het verleden. Hieruit blijkt dat het gemiddelde positieve saldo ruim boven de VMKBA studie uitkomt, maar vooral door de Olympische Spelen van 1988 en daarvoor. Er is nooit een negatief saldo geweest en het gerealiseerde maximale saldo ligt ruim onder het begrote maximale saldo. Daarom wordt hier in het ongunstige scenario het minimum gebruikt van de laatste vijf organiserende comités, in het gunstige scenario het maximum van de laatste vijf organiserende comités, en in het waarschijnlijke scenario is hier het gemiddelde van de laatste vijf organiserende comités gebruikt. Daarvoor lijkt sprake te zijn van een trendbreuk.

Tabel 1 Kosten en opbrengsten van het organiserend comité (mln euro)

	Opbrengsten	Kosten	Saldo
VMKBA worst case	1.093	1.900	-807
VMKBA base case	2.070	1.700	370
VMKBA best case	3.414	1.500	1.914
München	1.863	933	930
Montreal	1.588	677	911
Los Angeles	1.814	755	1.059
Seoul	2.433	944	1.489
Barcelona	2.928	2.550	378
Atlanta	2.685	1.914	771
Sydney	3.056	2.592	464
Athene*	3.155	3.074	81
Beijing*	2.090	2.073	17
Gemiddeld	2.401	1.724	678
Gemiddelde laatste vijf	2.783	2.441	342

Bron: berekend op basis van Preuss (2004, figuur 12.1), OECD Purchasing Power Parities voor 2000 en inflatie van Eurostat. * schatting vooraf.

Bestedingen van meer toeristen. De VMKBA schat de extra opbrengsten van meer toeristen door het aantal extra toeristen te schatten op basis van het aantal toegangskaartjes, hoe lang toeristen blijven en hoeveel ze uitgeven. Hun berekening lijkt op het eerste gezicht solide, maar er is een aantal kanttekeningen bij te plaatsen.

Het belangrijkste probleem is dat het wel heel druk kan worden. Tijdens de Olympische Spelen blijven er van de reguliere toeristen een aantal weg (verdringing), maar komen veel toeristen voor de Olympische Spelen. In de VMKBA is sprake van 2.157.895 extra overnachtingen, als 80 procent hiervan voor de Olympische Spelen komt, gaat het om 101.548 extra overnachtingen per dag. Daar komen nog de overnachtingen van de IOC officials, sponsors en dergelijke bij (32.150, exclusief de atleten in hun eigen dorp). In totaal zijn er dan 133.698 extra overnachtingen per nacht. Dat is een ruime verdubbeling van het aantal overnachtingen normaal in augustus in Nederland (gemiddeld 124.247 toeristenovernachtingen per dag). Kan Nederland zoveel extra toeristen onderbrengen, en dan ook nog in de buurt van de Spelen? Blok et al. (p. 53) verwachten dat veel van de buitenlandse bezoekers niet in een commercieel hotel, vakantiepark of camping verblijven maar bij vrienden of familie, of in via internet verhuurde (delen van) particuliere woonruimte. Of dit echt zo gaat werken is de vraag. Als het al zo werkt, heeft dat een negatieve invloed op de bestedingen per dag, waarbij uitgegaan is van de bestedingen van toeristen nu.⁵ Blok et al. (p. 13) suggereren dat deze bestedings-

⁵ Dat is niet helemaal waar: de VMKBA rekent met € 133 per dag per toerist, hetgeen is wat toeristen nu uitgeven. Echter, verderop gaat de VMKBA ervan uit dat de extra toeristen ook ruim een kaartje

impuls van toeristen vergroot kan worden door beleid gericht op vergroting van het aantal buitenlandse bezoekers, hun verblijfsduur en hun bestedingen. Dit lijkt optimistisch gezien het feit dat het nu al twee maal zo druk wordt als normaal.

In de literatuur wordt betwijfeld of een megasportevenement wel tot extra bezoekers leidt (zie bijvoorbeeld ETOA 2009, 2008). Ook bij de Olympische Spelen als oorzaak van de groei van het toerisme in Barcelona na de Spelen van 1992 kunnen vraagtekens gezet worden. Zo waren er meerdere grote evenementen, en werd het toeristische beleid en de stadspromotie sterk verbeterd (Duran 2002).

Fourie en Santana-Gallego (2011) schatten het effect van megasportevenementen op het aantal arriverende toeristen. Ze vinden een positief effect, ook in de jaren voorafgaand aan het evenementen, onder andere voor de Zomerspelen. Echter, het aantal extra toeristen is gering als het evenement plaatsvindt tijdens het toeristisch hoogseizoen.

Kortom, de schatting van de VMKBA is eerder te hoog dan te laag, maar een betere schatting is lastig te maken. Hier is daarom toch de schatting van de VMKBA overgenomen. De extra bestedingen zijn € 238, € 773 en € 1.630 miljoen euro in het ongunstige, waarschijnlijke en gunstige scenario.

Multiplijer: van bestedingen naar extra welvaart. De VMKBA schat dat iedere euro extra besteding in Nederland leidt tot 50 cent meer welvaart (een multiplijer van 0,5 dus). Blok et al. schrijven dat dit is na de correctie voor weglek- en verdringingseffecten. Het weglekeffect is de schatting van hoeveel van de bestedingen door toeristen weglekt via import en naar andere sectoren. Het verdringingseffect dat ze meenemen is een verdringing van de reguliere toeristen door Olympische toeristen. Er is geen verdringing of algemeen evenwichtseffect meegenomen voor mensen die in de toeristenindustrie werken, of voor het organiserend comité. In de samenvatting wordt dit wel besproken: “Bij economische tegenwind leveren additionele bestedingen als gevolg van de Spelen een groter welvaartseffect op, omdat onderbenutte productiefactoren worden ingezet. In een hoogconjunctuur is het welvaartseffect kleiner, omdat sprake zal zijn van verdringingseffecten.” (Blok et al. 2011, p. 13). Echter, in de berekeningen komt dit niet terug.

Over de juiste multiplijer valt veel te zeggen.⁶ Ik beperk me tot vier aspecten. Ten eerste wordt vaak een multiplijer van meer dan 1 gebruikt door voorstanders van evenementen, zie bijvoorbeeld Matheson (2006, p. 3), Szymanski (2002), Crompton (1995, p. 23). Blok et al. doen dit niet. Ten tweede: de multiplijer voor de bestedingen van de toeristen hoeft niet gelijk te zijn aan de multiplijer voor de bestedingen van het organiserend comité, die immers veel meer uitgesmeerd in de tijd plaatsvinden. Ten derde is de multiplijer kleiner dan in De Nooij et al. (2010b) naar de kosten en baten van het WK voetbal. De multiplijer heeft na afloop de meeste discussie onder economen losgemaakt. En tot slot zijn de Olympische Spelen en de

van € 75 per dag kopen (dit bedrag gaat naar het IOC), waardoor de VMKBA feitelijk rekent met € 215,50 per dag.

⁶ De literatuur is niet eenduidig over de waarde voor de multiplijer, hetgeen ook blijkt uit de grote bandbreedte in Tabel 2 rij E.

toerisme-industrie in wezen een bijzondere vorm van export. Exporterende bedrijven zijn over het algemeen productiever dan niet exporterende bedrijven. De Nooij et al. (2010a) gaan hierop in: meer export leidt tot meer productiviteit via een compositie-effect (de persoon die bij het nu-exporterende bedrijf gaat werken wordt 1,5 procent productiever) en een leereffect (alle medewerkers worden 0,5 procent productiever). Hier is vooral het compositie-effect belangrijk (alle medewerkers van het organiserend comité werken immers aan dezelfde export). Dan is de multiplier 0,015. De aanname is dat een organiserend comité qua productiviteit dus vergelijkbaar is met een normaal exporterend bedrijf.

Hier is de berekening in Tabel 2 gemaakt. De bestedingen van toeristen en van het organiserend comité zijn zoals eerder besproken. De bestedingen van het organiserend comité komen voor 78 procent uit het buitenland (berekend op basis van de VMKBA), de multiplier varieert tussen 0,015 en 1. De onderste drie rijen geven de welvaartswinst van de extra bestedingen en komen terug in het totaaloverzicht.

Tabel 2 Berekening bestedingseffect (mln euro)

	Ongunstig	Waarschijnlijk	Gunstig
Totale additionele bestedingen van toeristen (A)	238	773	1.630
Bestedingen organiserend comité (B)	1.914	2.441	3.074
Bestedingen organiserend comité uit het buitenland (schatting Blok et al.) (C)	0.78	0.78	0.78
Extra buitenlandse bestedingen organiserend comité (D=B·C)	1.493	1.904	2.398
Multiplier (fractie) (E)	0,015	0,5	1
Extra welvaart door extra bestedingen toeristen (F=A·E)	4	387	1.630
Extra welvaart door extra bestedingen organiserend comité (G=D·E)	22	952	2.398
Winst van het organiserend comité	17	342	1.489

6 Geluk

Economen concluderen steeds vaker dat megasportevenementen per saldo geen geld opleveren, maar dat ze wenselijk kunnen zijn omdat ze de bevolking gelukkiger maken (Kuper en Szymanski 2009). Kavetsos en Szymanski (2010) concluderen dat een groot sporttoernooi het geluk van de bevolking van het organiserende land significant vergroot. Dit geldt vooral voor Europese en Wereldkampioenschappen voetbal. Dit geluksgevoel is groot, maar kortdurend. Het waarderen van dit geluk is nog erg lastig.⁷ Toch zijn er voor Nederland wel handvatten.

⁷ Kavetsos en Szymanski (2010) schatten een hoge niet-materiële baat voor het VK, maar geven zelf aan dat die schatting niet bruikbaar is voor beleidstoepassing.

Het Mulier Instituut heeft een enquête gehouden onder Nederlanders. 41 procent van de Nederlandse bevolking steunt de organisatie van de Olympische Spelen in eigen land (sterk), 24 procent is afwijzend en 35 procent heeft geen uitgesproken mening. Veel minder Nederlanders hebben er daadwerkelijk geld voor over: 66 procent vindt het niet redelijk dat de belastingbetalers extra betalen voor de Spelen. 16 procent vindt dat tot op zekere hoogte redelijk en 18 procent heeft hier geen uitgesproken mening over. 69 procent van de bevolking wil geen eigen geld bijdragen om de Spelen in Nederland te organiseren. 19 procent wil maximaal € 10 betalen en 10 procent maximaal € 25. Slechts 3 procent wil meer dan € 25 bijdragen (Elling en Van der Werff 2011). Er is niet gevraagd of mensen gecompenseerd willen worden (negatieve betalingsbereidheid). Door de bovengrens per categorie te gebruiken als de gemiddelde betalingsbereidheid van die categorie (voor de laatste categorie is € 100 gebruikt), komt de gemiddelde betalingsbereidheid op € 7,40 per persoon, € 125,8 miljoen voor heel Nederland. Dit is als waarschijnlijke schatting gebruikt, het ongunstige scenario is de helft hiervan.

Atkinson et al. (2008) hebben in Londen, Manchester en Glasgow naar de betalingsbereidheid gevraagd voor het organiseren van de Olympische Spelen in 2012. Voor de drie steden vonden ze een gemiddelde betalingsbereidheid van £22, £12 en £11 per jaar gedurende 10 jaar. Dit levert een totale betalingsbereidheid in het Verenigd Koninkrijk (VK) op van ruwweg £2 miljard.⁸ Alle drie steden hebben grote evenementen georganiseerd, of zijn kandidaat geweest. Walton et al. (2008) hebben een waarderingstudie uitgevoerd voor Bath, op twee uur rijden van Londen, en vonden ook hier een substantiële betalingsbereidheid.⁹ Als Nederlanders evenveel willen betalen als in de studie van Atkinson et al., dan is de geschatte waarde voor Nederland € 646 miljoen.

7 Overige effecten

Naast de hierboven genoemde effecten zijn er nog diverse andere effecten die kunnen samenhangen met het organiseren van de Olympische Spelen. Ik bespreek de belangrijkste.

Vorbereidingskosten voor de overheid. De overheid moet de Olympische Spelen voorbereiden, onder andere wat betreft veiligheid, logistiek en infrastructuur. Hier zijn de schattingen van Blok et al. integraal overgenomen.

⁸ Heisey (2009, p. 176) schat de waarde van de niet-materiële effecten van het organiseren van de Olympische Spelen voor Chicago op \$5 miljard, \$3 miljard voor San Francisco, en meer dan \$1 miljard voor Berlijn.

⁹ Zowel Walton et al. en Atkinson et al. baseren zich op kleine steekproeven: Walton et al. hebben 167 enquêtes gebruikt, Atkinson et al. hebben voor Londen 602, voor Manchester 151 en voor Glasgow 152 enquêtes gebruikt.

Groei sectoren. Het organiseren van de Spelen kan de export stimuleren. Rose en Spiegel (2011) vinden een effect op de export tot wel 30 procent. Dit effect is niet de marketingwaarde van de Olympische Spelen, maar de signaalwaarde van een land dat de Olympische Spelen organiseert: het gaat er niet om dat het land bekend wordt, maar dat de buitenwereld begrijpt dat het land zich opent en meer wil handelen. Ook landen waarvan het bid is afgewezen zien hun export stijgen. Extra export betekent meer welvaart als exporterende bedrijven productiever zijn dan het gemiddelde in een land (zie de Nooij et al. 2010a). Rose en Spiegel (2011) waarschuwen dat deze verklaring niet geschikt is voor landen die al erg open zijn (zie p. 675), zoals Nederland. Ook kan het signaal van meer openheid en meer willen handelen op andere, goedkopere of effectievere manieren worden gegeven.

Economische impuls en groei regio's. Blok et al. (2011 p. 15) noemen een aantal voorbeelden van organiserende steden waarvoor een groei van het bbp is geschat als gevolg van de Spelen. Onduidelijk is wat deze groei exact veroorzaakt. Er lijken twee mogelijke verklaringen te zijn. Ten eerste komt de extra groei van de economie in een organiserende stad doordat de rest van het land meebetaalt aan de organisatie: herverdeling die de nationale welvaart niet vergroot. Ten tweede kan extra groei komen door een grote bestedingsimpuls. Een bestedingsimpuls die groot genoeg is, wordt vaak gevonden in schattingen vooraf door voorstanders, maar blijkt achteraf veel kleiner te zijn en niet op te wegen tegen de kosten. In de VMKBA is de bestedingsimpuls maar € 1,2 miljard en bovendien al meegeteld.

Katalysator ruimtelijke ontwikkeling en infrastructuur. Spelen kunnen stedelijke vernieuwing een impuls te geven. Barcelona is hiervan het klassieke voorbeeld. Het is de vraag waarom het in Nederland zo zou gaan als in Barcelona en niet als in de andere steden waar Olympische Spelen gehouden zijn. Ook Zimbalist (2010) geeft aan dat een groot evenement de infrastructuur kan stimuleren, vooral in de regio's waar de infrastructuur naar verhouding is achtergebleven. Het is de vraag of Nederland dergelijke achtergestelde regio's heeft. Zimbalist gebruikte deze term in een publicatie voor de Wereldbank en hij kan zou heel Nederland kunnen zien als een gebied met goede infrastructuur.

Anderen zijn ronduit sceptisch over het nut van infrastructuur vanwege een megasportevenement (Kuper 2010; Kuper en Szymanski 2009, p281). Nederlandse projecten blijken vaak meer kosten dan baten te hebben, ondanks het enthousiasme van de plannenmakers. Ruijgrok (2011) concludeert zelfs dat Nederland af is en dat grote infrastructurele projecten niet meer aantrekkelijk zijn, omdat de grote problemen (bijna) allemaal opgelost zijn. Rond de Olympische Spelen gaat het juist om grote infrastructurele projecten, die dus waarschijnlijk slecht scoren. Als Olympische Spelen deze projecten versnellen, maakt dit de organisatie ervan on-aantrekkelijk in plaats van aantrekkelijk.

Bij zo goed als alle Spelen wordt in de infrastructuur geïnvesteerd, in Nederland waarschijnlijk dus ook. Deze investeringen in infrastructuur zitten niet in de investeringsbedragen van Londen en Athene van Sectie 3. Waarschijnlijk zullen de

kosten groter zijn dan de baten. Nu het plan voor de Spelen nog onbekend is, is de omvang van de investeringen in infrastructuur nog onbekend maar waarschijnlijk groot. Daarom zijn de kosten en baten wel als rij opgenomen in de overzichtstabel, zonder bedragen maar met '+' en '-'.

Katalysator sociaal-maatschappelijke (waaronder sport) participatie. De internationale ervaring is dat dit effect erg beperkt is. Het Olympisch Plan in Nederland maakt serieus werk van deze baten. Als de baten optreden zijn deze eerder het gevolg van het Olympisch Plan dan van de Olympische Spelen zelf. Als de baten worden meegenomen, moeten ook de kosten worden meegenomen.

Conclusie. Blok et al. (2011, p 13,14) zeggen dat de laatste vier effecten mogelijk opwegen tegen het negatieve saldo van -€ 1,1 tot -€ 1,8 miljard. Hiervoor draagt de VMKBA echter onvoldoende bewijs aan, terwijl bij ieder effect grote vraagtekens geplaatst kunnen worden.

8 Uitkomst en verdelingseffecten

Tabel 3 vat de drie VMKBA scenario's samen. Alle effecten treden in één periode op en zijn vanaf één jaar verdisconteerd naar waarden in 2020 (voor de vergelijkbaarheid met de VMKBA). Deze periode en het jaar staan achter ieder effect in de laatste twee kolommen van Tabel 3. De gebruikte discontovoet is 5,5 procent.

De belangrijkste uitkomst is dat in het waarschijnlijke saldo de niet-verdisconteerde kosten € 4,6 miljard groter zijn dan de baten, na verdiscontering is het negatieve saldo € 4,0 miljard. Het ongunstige scenario kost € 13,1 miljard meer dan het oplevert, na verdiscontering € 10,3 miljard. In het gunstige scenario zijn de baten € 3,8 miljard groter dan de kosten, na verdiscontering is het gunstige saldo € 2,0 miljard. In deze getallen zitten nog niet de kosten voor infrastructuur en de kleinere baten daarvan, net zoals dat de andere mogelijke niet in geld gewaarde effecten ontbreken. Hierdoor zullen de saldi nog slechter uitvallen.

De grootste kostenpost is de investering die de overheid in faciliteiten moet doen, afhankelijk van het scenario € 5,5 tot € 15,1 miljard. Hier staan baten tegenover van € 3,8 tot € 4,9 miljard. Hier komen nog investeringen in infrastructuur en bijbehorende baten bij. Verder zijn vooral de beveiligingskosten groot. Qua baten zijn de buitenlandse bestedingen belangrijk, gevolgd door het geluk dat Nederlanders aan het organiseren ontlene.

De verdeling van deze effecten is niet uniform over alle Nederlanders. Om de verdeling inzichtelijk te maken zijn de volgende aannames gemaakt. De overheid betaalt de investering in faciliteiten. Een deel van de faciliteiten kan na afloop te gelde gemaakt worden. Dat is een voordeel voor de overheid. Verder zullen burgers, bedrijven en de sportbonden ervan profiteren. Aangenomen is dat ieder voor een kwart profiteert. De veiligheidskosten en de organisatiekosten komen bij de overheid terecht. De bestedingseffecten komen bij bedrijven terecht terwijl de

winst van het organiserend comité bij de sportbonden terechtkomt en burgers plezier aan de Spelen beleven.

Tabel 3 Uitkomst en belangrijkste effecten (mln euro)

	Ongunstig	Waar- schijnlijk	Gunstig	Periode dat het effect optreedt	Jaar verdiscon- tering
Investeringskosten Spelen	-15.125	-9.730	-5.520	2022-2028	2025
Baten van de investeringen	3.781	4.865	4.140	2028-verder	2028
Kosten infrastructuur	-	-	-	2020-2028	2026
Baten infrastructuur	+	+	+	2028	2028
Kosten Veiligheid	-1.550	-1.240	-735	2028	2028
Organisatiekosten overheid	-356	-251	-158	2011-2029	2027
Extra welvaart door extra be- stedingen toeristen	4	387	1.630	2028	2028
Extra welvaart door extra be- stedingen organiserend comité	22	952	2.398	2024-2028	2026
Winst organiserend comité	17	342	771	2028	2028
Geluk en plezier	63	126	1.292	2028	2028
Totaal	-13.144 -	-4.550 -	3.818 -		
Verdisconteerd	-10.293 -	-4.008 -	2.032 -		

Tabel 4 geeft de verdeling van kosten en baten per actor weer. Duidelijk is dat de overheid forse netto kosten maakt, variërend tussen de - € 5,4 en - € 16,1 miljard. De kosten voor de overheid zonder rekening te houden met wat ze later nog met de faciliteiten verdient liggen uiteraard hier nog boven: tussen -€ 17,0 en -€ 6,4 miljard met een waarschijnlijke waarde van -€ 11,2 miljard. Dit ligt fors boven de maximale schatting van Blok et al. van - € 7,8 miljard.¹⁰ Burgers, bedrijven en sportbonden profiteren, waarbij bedrijven het grootste voordeel genieten.

¹⁰ Bron: RTL nieuws, 9 november 2011.

Tabel 4 Verdelingseffecten gekwantificeerde effecten (mln euro, niet verdisconteerd)

	Ongunstig	Waarschijnlijk	Gunstig
Overheid	-16.086	-10.005	-5.378
Bedrijven	971	2.555	5.063
Burgers	1.008	1.342	2.327
Sport en sportbonden	962	1.558	1.806

9 Conclusie

In Nederland bestaat momenteel discussie over het al dan niet indienen van een bid om de Olympische Spelen te mogen organiseren. De afweging van afweging van de maatschappelijke kosten en baten staat hierbij centraal. De meest waarschijnlijke schatting is dat de kosten € 4,0 miljard groter zijn dan de baten (na verdiscontering). Tegelijkertijd is de onzekerheid nog groot: de ongunstige schatting geeft een negatief saldo van – € 10,3 miljard, terwijl de gunstige schatting een positief resultaat geeft van € 2,0 miljard. Van deze saldi gaan de netto infrastructuurkosten nog af, wat het beeld verder verslechtert. Deze schatting wijkt sterk af van de VMKBA-schatting die Blok et al. (2011) in opdracht van het ministerie van VWS hebben gemaakt. Het waarschijnlijke scenario daarin gaf een negatief saldo van –€ 1,1 tot –€ 1,8 miljard.¹¹ Dat de schatting hier zoveel lager uitvalt, komt omdat de kostenschatting gebaseerd is op eerdere Olympische Spelen. Hier is geanticipeerd op de les van eerdere Spelen dat de eerste kostenschatting later maar een fractie van de werkelijke kosten is. Zeker ook omdat de ontwerpen die nu voorliggen wel geschikt zijn om een kostentechnisch aantrekkelijk bid te maken, maar een dergelijke bid is waarschijnlijk kansloos in de concurrentie met andere steden om het voor de IOC mooiste bid. Het uiteindelijke bid zal veel meer gericht zijn op het winnen van deze concurrentiestrijd.

Deels kan de onzekerheid verkleind worden door sommige effecten beter te schatten, zoals de vraag hoe leuk Nederlanders het vinden als Nederland de Olympische Spelen organiseert, en de vraag of een waarschijnlijke veiligheidsinzet wel haalbaar is.

Tegelijkertijd is nu een aantal effecten al wel duidelijk: de overheid is de grootste bijdrager aan de organisatie. Het overheidssaldo is waarschijnlijk –€ 10,0 miljard (de schatting varieert tussen –€ 16,1 en –€ 5,4 miljard). Bedrijven en burgers profiteren voordat de belastingheffing om de overheidskosten te betalen is meegenomen. De sport en de sportbonden zullen waarschijnlijk profiteren.

Kortom, de economie van het organiseren van de Olympische Spelen lijkt niet gunstig uit te vallen.

Auteur

Michiel de Nooij (e-mail: Michiel.denooij@hotmail.com) is onafhankelijk onderzoeker.

¹¹ Bij Blok et al. is ook de bandbreedte kleiner: het ongunstige saldo is –€ 3,0 tot –€ 3,8 miljard; terwijl het gunstige scenario € 0,7 tot € 1,2 miljard bedraagt.

Literatuur

- Arup, 2002, Londen Olympics 2012 Costs and Benefits. Summary, Final Report.
- Atkinson, G., S. Mourato, S. Szymanski en E. Ozdemiroglu, 2008, Are we willing to pay enough to “back the bid??: Valuing the intangible impacts of Londen’s bid to host the 2012 summer Olympic Games, *Urban Studies*, vol. 45(2); 419-44.
- Baade, R.A., en V. Matheson, 2002, Bidding for the Olympics: Fool’s Gold? in: Carlos Barros, Murad Ibrahim and Stefan Szymanski (eds), *Transatlantic Sport*, Londen: Edward Elgar Publishing., 127-151.
- Berg, M. van den, M. de Nooij en C. Koopmans, 2010, Kengetallen kosten-batenanalyse van het WK voetbal. SEO-rapport. 2010-13, Amsterdam.
- Blok, P., G-J. Fernhout, E. Gerdes, H. Kandel, S. Schenk, C. Tunnel en T. Bridges, 2011, Verkenning Maatschappelijke Kosten en Baten van de Olympische en Paralympische Spelen 2028 in Nederland – Eindrapport, Rebel, Arup.
- Coates, D., 2007, Stadiums and arenas: economic development or economic redistribution? *Contemporary Economic Policy*, vol. 25(4): 565-77.
- Coates, D., 2010, World Cup Economics: What Americans Need to Know about a US World Cup Bid.
- Crompton, J., 1995, Economic impact analysis of sports facilities and events: eleven sources of misapplication, *Journal of Sport Management*, vol. 9(1): 14-35.
- Crompton, J., 2004, Beyond Economic Impact: An Alternative Rationale for the Public Subsidy of Major League Sports Facilities, *Journal of Sport Management*, vol. 18(1): 40-58.
- Duran, P., 2002, The impact of Olympic Games on tourism. Barcelona: the legacy of the Games 1992-2002.
- Elling, A. en H. van der Werff, 2011, Draagvlakmeting Olympische Spelen 2028. Uitkomsten van de eerste afname van een gestandaardiseerde draagvlakmeting voor de Olympische Spelen 2028 in Nederland., W.J.H. Mulier Instituut. ‘s Hertogenbosch, maart 2011.
- Embassy of Greece, 2004, Cost of Athens 2004 Olympics. Press Office. Washington, DC. 13 November, 2004.
- ETOA, 2008, Inbound Tourists Go Away and Stay Away for the Olympics, Londen: ETOA.
- ETOA, 2009, Olympics is a Tourism Problem. Londen: ETOA.
- Fourie, J., en M. Santana-Gallego, 2011, The Impact of Mega-Sport Events on Tourist Arrivals. *Tourism Management*, vol. 32(6): 1364-70.
- Heisey, K., 2009, Estimating the Intangible Benefits of Hosting the 2016 Olympic and Paralympic Games for Potential Bid Cities: Berlin, Chicago, and San Francisco, PhD thesis, Deutschen Sporthochschule Köln.
- House of Commons, 2008, The budget for the Londen 2012 Olympic and Paralympic Games, Committee of Public Accounts. Fourteenth Report of Session 2007-08, April 22.
- Kavetsos, G., en S. Szymanski, 2010, National well-being and international sports events. *Journal of Economic Psychology*, vol. 31(2): 158-71.
- Kuper, S., 2010 South Africa’s football lesson, *Financial Times*, October 30, 2010.
- Kuper, S., en S. Szymanski, 2009, *Soccernomics*, Nation Books, New York.
- Matheson, V.A., 2002, Upon Further Review: An Examination of Sporting Event Economic Impact Studies., *The Sport Journal*, vol. 5(1).

- Matheson, V.A., 2006, Mega-Events: The effect of the world's biggest sporting events on local, regional, and national economies, College Of The Holy Cross, Department Of Economics Faculty Research Series, Paper 06-10.
- Ministerie van Veiligheid en Justitie, 2011, Jaarverslag Nederlandse Politie 2010, Directoraat Generaal Veiligheid, Directie Politie en Veiligheidsregio's.
- Nooij, M. de, M. van den Berg, H. Garretsen en H. de Groot, 2010a, MKBA van Handelsbeleid: Een illustratie aan de hand van het Programma Starters op Buitenlandse Markten, *TPedigitaal*, vol. 4(1): 108-26.
- Nooij, M. de, M. van den Berg en C. Koopmans, 2010b, Brood of spelen? Kosten-batenanalyse van het WK Voetbal in Nederland, *TPedigitaal*, vol. 4(3): 79-100.
- Preuss, H., 2004, The Economics of Staging the Olympics. A Comparison of the Games 1972-2008., Cheltenham: Edward Elgar.
- Rose, A.K., en M. M. Spiegel, 2011, The Olympic Effect, *The Economic Journal*, vol. 121(553): 652-77.
- Ruijgrok, E., 2011, Slecht nieuws voor ambitieuze plannenmakers: Nederland is af. 01 mei 2011. [www. Mejudice.nl](http://www.Mejudice.nl).
- Stolwijk, H., G. Renes en A. Tiessen-Raaphorst, 2011, Second opinion bij 'Verkenning maatschappelijke Kosten en Baten van de Olympische Spelen en Paralympische Spelen 2028 in Nederland', CPB Notitie 21 november.
- Walton, H., A. Longo en P. Dawson, 2008, A Contingent Valuation of the 2012 Londen Olympic Games, A Regional Perspective, *Journal of Sports Economics*, vol. 9(3): 304-17.
- Zimbalist, A., 2010, Is It Worth It? Hosting the Olympic Games and other mega sporting events is an honor many countries aspire to-but why? *Finance & Development*, March, pp 8-11.